

Lou Evers en Jansje Stodel

Jodendom

Een heldere inleiding

MEULENHOF

Jodendom, een heldere inleiding verscheen eerder onder de titels *Jodendom voor beginners* en *Jodendom in de praktijk*.

Eerste druk 1999

Zesde, herziene druk 2011

Elfde, geactualiseerde druk 2017

NUR 716

ISBN 978 90 290 9206 7

ISBN 978 94 023 0939 3 (e-book)

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer

Zetwerk: Mat-Zet bv, Soest

© 1999, 2011, 2017 Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze opgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Een ongelovige kwam naar de Joodse geleerde Sjamai en zei tegen hem: 'Ik wil Jood worden, maar op één voorwaarde: je moet me de hele inhoud van de *Tora* leren in de tijd dat ik op één been kan staan.' Sjamai joeg de man weg terwijl hij hem sloeg met een liniaal die hij toevallig in zijn hand had.

Vervolgens ging de ongelovige naar Hilleel en herhaalde zijn 'verzoek'. Hilleel zei tot hem: 'Wat jij niet wilt dat jou geschiedt, doe dat ook een ander niet. Dat is de essentie van de goddelijke leer. De rest is commentaar. Ga heen en leer!'

(naar *Talmoed*-traktaat *Sjabbat*, 31a)

Inhoud

Een woord vooraf 11

Wenken voor het gebruik 13

Inleiding 15

1 Het Joodse leven van alledag 23

1.1 613 *mitswot* (voorschriften) 23

1.2 *Kasjroet* (spijswetten) 25

1.3 Jaartelling, kalender 29

1.4 Tekens/symbolen aan lichaam en huis 31

1.4.1 *Tefilien* (gebedsriemen) 31

1.4.2 *Mezoeza* 33

1.4.3 *Talliet* en *tsietsiet* 34

1.4.4 *Mageen Davied* (davidster) 36

1.5 *Sj'ma*, achttiengebed en *kaddiesj* 37

1.5.1 *Sj'ma Jisraël* 38

1.5.2 *Sjemonee esree* (achttiengebed) 38

1.5.3 *Kaddiesj* 40

2 Persoonlijke omstandigheden 43

2.1 *Briet mila* (besnijdenis) 43

2.2 *Pidjon ha'ben* (lossing van de eerstgeborene) 44

2.3 *Bar en bat mitswa* (religieuze meerderjarigheid) 45

2.4 *Choepa* (huwelijk) en echtscheiding 47

2.4.1 *Choepa* (huwelijk) 47

2.4.2 *Taharat hamisjpacha* (reinheid in het huwelijksleven) 50

- 2.5 Scheiding 51
- 2.6 Ziekte 52
- 2.7 Rondom de dood 53
 - 2.7.1 Overlijden en zorg voor lichaam en ziel 53
 - 2.7.2 Begrafenis 55
 - 2.7.3 Rouwverwerking 56
 - 2.7.4 Grafsteenonthulling 57
 - 2.7.5 Bezoek aan begraafplaats 58
- 2.8 Kleding en haardracht 58
 - 2.8.1 Mannenkleding en -haardracht 58
 - 2.8.2 Vrouwenkleding en -haardracht 60
 - 2.8.3 *Sja'atnez* 60
- 3 *Sjabbat* 61
 - 3.1 Inleiding 61
 - 3.2 Voorbereiding 63
 - 3.3 *Sjabbat* thuis 64
 - 3.4 *Sjabbat* in *sjoel* (synagoge) 66
 - 3.5 Voortzetting en afsluiting van de *sjabbat* 75
- 4 Feestdagen in de maand *tisjri*: september - oktober 77
 - 4.1 Inleiding 77
 - 4.2 *Rosj Hasjana* (Joods Nieuwjaar) 78
 - 4.3 *Jom Kippoer* (Grote Verzoendag) 83
 - 4.4 *Soekot* (Loofhuttenfeest) 87
 - 4.5 *Sjemini Atseret* (Slotfeest) en *Simchat Tora* (Vreugde der Wet) 91
 - 4.6 *Doechenen* 93
- 5 *Pesach* (Joods Pasen) en *Sjawoe'ot* (Wekenfeest) 95
 - 5.1 Inleiding tot *Pesach* 95
 - 5.2 Voorbereidingen voor *Pesach* 96
 - 5.3 *Seder* 99
 - 5.3.1 *Seder*-schotel 100
 - 5.3.2 *Kiddoesj* 102
 - 5.3.3 *Pesach*-verhaal 102

- 5.3.4 Maaltijd en na-seider 105
- 5.4 Agrarisch karakter van *Pesach* 106
- 5.5 *Omer*-telling 106
- 5.6 *Sjawoe'ot* (Wekenfeest) 109
- 6 Overige feest- en gedenkdagen 110
 - 6.1 Inleiding 110
 - 6.2 *Toe Bisjvat* (de 15de van de maand *sjevat*) 111
 - 6.3 *Poeriem* (Lotenfeest) 111
 - 6.4 *Chanoeka* (Inwijdingsfeest) 115
 - 6.5 Treur- en vastendagen 117
 - 6.6 *Jom Hasjoa* (dag [ter herdenking van] de catastrofe) 121
- 7 Boeken en begrippen 123
 - 7.1 Inleiding 123
 - 7.2 *Tora*/vijf boeken Mozes 123
 - 7.3 In *sjoel* en thuis 127
 - 7.4 Overige boeken 128
 - 7.4.1 *Responsa/sjeëlot oetesjoevot* 135
 - 7.5 Begrippen (voor zover niet in andere hoofdstukken verklaard) 136
- 8 Tweeduizend jaar na-Bijbelse geschiedenis in vogelvlucht 150
 - 8.1 Babylonië en Spanje 150
 - 8.2 West-Europa 154
 - 8.3 Iberisch schiereiland 156
 - 8.4 Nederlandse taalgebied 157
 - 8.5 Verlichting en emancipatie 161
 - 8.6 Nederland na de Tweede Wereldoorlog 164
 - 8.7 Joden in België 167
- 9 Stromingen in het Jodendom 170
 - 9.1 Inleiding 170
 - 9.2 Chassidisme 170
 - 9.2.1 *Chabad*-beweging 172
 - 9.3 Zionisme 174

9.4	Orthodox-Joods	179
9.5	Progressief-/liberaal-Joods	182
9.5.1	Progressief-Joods gedachtegoed	183
10	Organisaties en organisatiestructuren	186
10.1	Inleiding/Nederland	186
10.2	Godsdienstige organisaties	186
10.3	Instellingen op het gebied van onderwijs, jeugd, cultuur en sport	190
10.4	Maatschappelijke organisaties	195
10.4.1	Charitatieve instellingen	198
10.5	Gezondheidszorg	199
10.6	Joodse media	200
10.7	Belgisch-Joodse organisaties	201
	Bibliografie	203
	Voorlichting over Jodendom	210
	Verklarende woordenlijst	212

Een woord vooraf

Wij krijgen nogal eens het verzoek van verenigingen of leerhuizen om een lezing te houden over het onderwerp ‘Hoe lezen Joden de Bijbel? Ons antwoord is dan, dat we in die titel graag één letter willen wijzigen: ‘Hoe le-v-en Joden de Bijbel?’ Het gaat in het Jodendom namelijk veel meer om le-v-en dan om le-z-en. Natuurlijk, velen van ons bestuderen Bijbelteksten bijzonder intensief aan de hand van oude en moderne commentaren, maar ook zonder grote kennis van de teksten is de Bijbel een leidraad voor Joden, voor de een meer, de ander minder.

Of het nu gaat om Chagall, die prachtige schilderijen en glas-in-loodramen maakte met Bijbelse taferelen, om een orthodoxe Jood die zijn gebeden uitspreekt, staande met zijn gezicht richting Jeruzalem of om een seculiere zionist die zich in Israel vestigt – Joods leven en Joodse cultuur zijn onverbrekkelijk verbonden met de Bijbel en dan vooral met de *Tora*, de vijf boeken Mozes. Voor de een is deze band heel sterk en leidt tot een intense religieuze Jodendombeleving; voor de ander is de band losser, maar niemand ontkomt aan dit oerboek van het Jodendom: anders zouden de synagogen niet zo overvol zijn op de Joodse hoogtijdagen en zouden er met *Pesach* niet zulke grote hoeveelheden *matzes* verkocht worden. Er zouden geen Joodse muziek- en filmfestivals zijn, men zou akkoord kunnen gaan met een andere hoofdstad van Israel dan Jeruzalem en varkensvlees, paling en garnalen eten alsof dat voor Joden de gewoonste zaak van de wereld is.

Onze dank gaat uit naar allen die ons hun op- en aanmerkingen deden toekomen. Apart vermelden wij met genoegen dat daartoe, net als bij de eerste druk, de rabbijnen Shimon Evers (orthodox) en mr. Menno ten Brink (liberaal) behoorden, evenals mevrouw Gerrie Lindenburg van uitgeverij Meulenhoff Boekeriej. Gaarne voegen wij aan deze lijst toe: dr. Abraham M. Palache en de ex-midrasja-studente, Tirtsa Rosa van Ments. Onze erkentelijkheid gaat uit naar hen maar bovenal naar de Allerhoogste, die ons de tijd, de moed en de energie heeft gegeven dit boek te voltooien.

Lou Evers
Jansje Stodel
Tevet 5771/januari 2011

Voorwoord bij de geactualiseerde uitgave

Vlak voordat mijn man, Lou Evers, in december 2016 op 89-jarige leeftijd overleed, kregen wij de verheugende mededeling dat het boek dat wij samen schreven opnieuw zal worden uitgegeven. Het is mij een voorrecht om denkend aan mijn wijze man de redactie van deze uitgave te verzorgen.

De tien drukken die ons boek sinds de eerste uitgave mochten beleven getuigen ervan dat onze wens om een toegankelijk en inzichtelijk boek over Jodendom te schrijven wonderwel gelukt is. Geschikt voor iedereen die even wil weten hoe het ook alweer zat tot degenen die er niets van afweten. Voor jong en oud, Joods en niet-Joods. Bij deze elfde druk, de eerste met de titel *Jodendom, een heldere inleiding* heb ik vooral hoofdstuk 10 waar nodig aangepast. Websites zijn aan de tekst toegevoegd.

Jansje Stodel
Voorjaar 2017

Wenken voor het gebruik

Uit respect voor de heiligheid van de Schepper wordt in het Jodendom Zijn echte naam nimmer uitgesproken of geschreven. Naar analogie daarvan wordt in dit boek de klinker 'o' weggelaten, waardoor de vorm 'G'd' ontstaat. In eigen kring gebruiken Joden omschrijvende benamingen als *Hasjeem* (de Naam) of *Hakadosj Baroech Hoe* (de Heilige, geprezen zij Hij).

Bij citaten uit Bijbelboeken worden zowel de Hebreeuwse als de algemeen gebruikelijke titels vermeld. Bij de *Tora* (zie 7.2) worden de boekdelen in het Hebreeuws aangeduid met het eerste woord of een van de eerste woorden van het betreffende deel.

<i>De Tora</i>	<i>Pentateuch</i> /vijf boeken Mozes
<i>Beresjiet</i> (In het begin...) –	<i>Genesis</i>
<i>Sjemot</i> (Namen) –	<i>Exodus</i>
<i>Wajikra</i> (Hij riep) –	<i>Leviticus</i>
<i>Bamidbar</i> (In de woestijn) –	<i>Numeri</i>
<i>Devariem</i> (Woorden) –	<i>Deuteronomium</i>

Over het algemeen is de vertaling aangehouden van de uitgave van het Nederlandsch Bijbelgenootschap uit 1953. Waar deze te sterk afwijkt van de Hebreeuwse tekst is de vertaling overgenomen uit *Nederlandsche vertaling van de Pentateuch*, A.S. Onderwijzer, van 1895, opnieuw uitgegeven door het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK), 1975 of uit *De Pentateuch met haftaroth*, van J. Dasberg, NIK 1970-1971.

Voor een zo correct mogelijke uitspraak van Hebreeuwse woorden en namen gelden navolgende regels:

- in het algemeen komt de klemtoon op de laatste lettergreep.
- ch en g worden uitgesproken als de g in 'goed'. Als daarvan wordt afgeweken, staat dat tussen haakjes vermeld, bijvoorbeeld: *get* (g als in 'garçon').

Bij de uitleg van Hebreeuwse termen wordt nogal eens verwezen naar de zogeheten stamletters. Dit zijn meestal drie letters, die de structuur van het woord en van andere termen die hieraan verwant zijn bepalen. Voorbeeld: de stamletters 'k' 'd' 'sj' vormen onder meer *kaddiesj*, *kiddoesj*, *kadosj* en het werkwoord *lekadesj*, alle vier termen die met heiliging te maken hebben.

Van veel Hebreeuwse woorden en uitdrukkingen wordt tevens de Jiddisje uitspraak vermeld, omdat deze het meest in de omgangstaal wordt gebezigd. Onder 'Jiddisj' wordt in dit boek zowel de taal (zie 7.5) als het daarvan afgeleide Nederlands-Joodse dialect verstaan.

Voor de schrijfwijze van Hebreeuwse en Jiddisje woorden volgden wij Sofeer, de spellingchecker die is samengesteld in opdracht van de Nederlandse Taalunie.

Behalve door lezen van dit boek kan men nader kennismaken met de Joodse levenssfeer door het werk van Joodse auteurs uit binnen- en buitenland. Met name valt te denken aan Nederlandstalige Joodse auteurs als Gerhard Durlacher, Arnon Grunberg, Abel en Judith Herzberg, Ariella Kornmehl, Lisette Lewin, Marga Minco, Marcel Möring, Jona Oberski, Frans Pointl, Chaja Polak, Ida Vos en Leon de Winter, en internationaal bekende auteurs uit andere taalgebieden zijn bijvoorbeeld Saul Bellow, Martin Buber, David Grossman, Faye Kellerman, Primo Levi, Amos Oz, Chaim Potok, Meir Shalev, Isaac Bashevis Singer, Elie Wiesel en A.B. Yehoshua.

Inleiding

Bij het schrijven – of lezen – over Jodendom doet zich onmiddellijk de vraag voor: wat is Jodendom eigenlijk? Het eenvoudigste antwoord is tegelijkertijd het meest onbevredigende: Hét Jodendom bestaat niet. Wel geeft de *halacha* (het geheel van leefregels, zie 7.5) een duidelijke definitie wie Jood is: Jood of Jodin is iemand die uit een Joodse moeder is geboren of met rabbinale toestemming Jood is geworden. (Zie 9.5.) Inhoudelijk is Jodendom veel moeilijker te definiëren, daar men Joodse identiteit op veel verschillende manieren kan invullen:

1. Jodendom is een godsdienst, gebaseerd op goddelijke openbaring. Zij die onder deze omschrijving vallen zijn Joden die leven volgens de naar hun mening door G'd gegeven en in *Tenach* (in niet-Joodse kring het Oude of Eerste Testament genoemd) opgenomen voorschriften. Naar orthodoxe mening zijn de voorschriften in de mondelinge leer eveneens door G'd geopenbaard.
2. Jodendom is een andere benaming voor het Joodse volk. Gelovige Joden behoren hiertoe. Naar hun overtuiging heeft G'd aan dit volk een speciale positie toegekend en staat ermee in een bijzondere relatie, verwoord in het Verbond tussen G'd en het Joodse volk.
Men kan echter ook tot het volk behoren uit nationale overwegingen. Een uitvloeisel hiervan is het zionisme, dat streefde naar een nationaal tehuis voor het Joodse volk en dat ide-

aal verwezenlijkt zag in de oprichting van de staat Israel. (Zie 9.3.) Maar het is evenzeer mogelijk Nederlander, Belg of Fransman te zijn en deel uit te maken van het Joodse volk; men heeft dan als het ware een staatsburgerlijk-nationale en een affectief-nationale identiteit.

3. Jodendom kan zijn een zich onverbrekkelijk verbonden voelen met de staat Israel. Men volgt het wel en wee van dat land en zijn bewoners, onder wie vaak familieleden, met meer belangstelling en emotionele betrokkenheid dan de situatie in enig ander land. Tevens geeft het bestaan van Israel, als Joodse staat, een gevoel van veiligheid na al wat Joden in tweeduizend jaar verstrooiing is overkomen. Deze identiteitsvorm sluit nauw aan bij punt vier.
4. Jodendom is een vorm van saamhorigheid en lotsverbondenheid, een vorm van gezamenlijk beleefd verleden. Deze vorm van Joodse identiteit is tegenwoordig vaak sterk verbonden met de *sjoa*, de grote vernietiging door nazi-Duitsland. Ze beperkt zich niet tot de generatie die de Tweede Wereldoorlog daadwerkelijk heeft meegemaakt; men vindt ook in de tweede en zelfs derde generatie mensen voor wie Jodendombeleving sterk bepaald wordt door wat ouders of grootouders in de periode 1933-1945 is overkomen. Positiever ingevuld kan deze vorm van Joodse identiteit bestaan uit geborgenheid, uit het gevoel 'onder elkaar' te zijn, dezelfde zegswijzen en uitdrukkingen te gebruiken, hetzelfde gevoel voor humor te hebben. Een uiting hiervan zijn Joodse bridgeclubs, sportverenigingen, bejaardensociëteiten en hobbyclubs.
5. Er zijn mensen van Joodse afkomst, voor wie het Jodendom alle inhoud heeft verloren, die 'nergens meer aan doen'. Zij zouden het liefst volledig als Jood of Jodin willen verdwijnen, maar krijgen daartoe van hun omgeving geen kans. De Franse filosoof Jean-Paul Sartre kwam ooit tot de navolgende kernachtige uitspraak: '*Il y a deux catégories de Juifs. Ceux qui se veulent Juifs et ceux que les autres veulent Juifs.*' (Er zijn twee categorieën Joden: zij die Jood willen zijn en zij van wie de anderen willen dat het Joden zijn.)

6. Een zesde categorie is die van het 'latente' Jodendom. Men is weliswaar Jood of Jodin omdat men uit een Joodse moeder is geboren, maar men identificeert zich niet met een van de hierboven omschreven categorieën. In principe kan dit eindelijk doorgaan: de kinderen van een uit een Joodse moeder geboren vrouw zijn in die zin ook Joods, wellicht zelfs zonder dit te weten. Het kan gebeuren dat, soms na twee of drie generaties, deze latente vorm van Jodendom door een bepaalde gebeurtenis of situatie weer inhoud krijgt en men zijn wortels weer wil terugvinden.
7. Een specifieke categorie vormen de zogeheten 'Vaderjoden', mensen van wie de vader Jood is maar de moeder niet. Dus volgens de *halacha* zijn zij niet-Joden. Toch kunnen ook zij zich in een of meer van de voorgaande punten herkennen en zich Joods voelen.

Het zal duidelijk zijn dat deze indeling geen scherpe grenzen kent en dat het merendeel van de Joden behoort tot meer dan een van de genoemde categorieën. In dit boek wordt de meeste aandacht besteed aan de onder 1 en 2 genoemde identiteit: Jodendom als godsdienst en Jodendom als volk.

Elke godsdienst is in twee delen te splitsen. Het ene deel bevat de grondslagen waarop de godsdienst gebaseerd is; het andere deel bestaat uit de doorwerking daarvan in de praktijk van het dagelijks leven: de voorschriften, de rituele handelingen, de viering van feestdagen, het in acht nemen van gedenk- en vastendagen, de houding tegenover de medemens en het inhoud geven aan de relatie met Schepper en schepping.

In dit boek wordt in de hoofdstukken 1 tot en met 6 aandacht besteed aan de doorwerking van de grondslagen van het Jodendom in de praktijk van het dagelijks leven. Hoofdstuk 7 geeft korte beschrijvingen van boeken en begrippen, terwijl in de hoofdstukken 8 tot en met 10 andere facetten van het Jodendom aan de orde komen, zoals geschiedenis, organisatiestructuren en maatschappelijk leven.